

Walentyna Sobol

University of Warsaw (Poland)

ORCID: 0000-0003-0484-6874

Пилип Орлик сам про себе

Pylyp Orlyk about himself

Abstract:

This article explores various forms of self-presentation of the hetman on the path of self-knowledge in the conditions of hopelessness caused by emigration. Pylyp Orlyk's handwritten diary of 1725, 1726, and 1727 is dominated by motives of accustoming to emigration conditions, protection of privacy, discourses, illness and recovery, friendship, solitude with reading, and finally, more clearly than before, the self-awareness of the soul. "Peregrine", as Orlyk calls himself in 1727, after eighteen years of emigration. He orders two or three services at once for the children on their birthdays, for the health of his wife Anna of the Hercyk family. Orlyk visits all the churches in Thessaloniki, is a good Christian, but nowhere emphasizes his denomination. He believes in the power of praying for the health of his family and friends. Sincere prayer becomes medicine. One of the described disasters of that time is perceived today in a very modern way - "bad air". This euphemism is repeated in the manuscript when it comes to the plague pandemic in Thessaloniki, Smyrna, Istanbul.

Keywords: Emigration, prayer, privacy, friendship, discourses, reading, epidemic.

Альберт Ейнштейн стверджував, що є тільки два способи прожити життя. Перший – ніби чудес не існує. Другий – ніби навколо тільки самі чудеса. Бароккові еґо-документи, проаналізовані з перспективи чуда, увиразнюють не тільки сакральне, а й скеровують увагу дослідників у царину приватного життя. Окремі аспекти приватного життя гетьмана Орлика вже були

в полі мого зору¹. У цій статті звернімося до щойно розшифрованого рукопису Орлика з років 1725, 1726, 1727, в якому крізь призму як реального, так і чудесного чіткіше окреслюється, як сам себе починає усвідомлювати Орлик після вісімнадцяти еміграційних років. Він переживає своєрідне осяяння, описане в бароковій літературі, як реакція на дивовижні з'яви, чудо, яке є «втручанням безкінечного і безумовного в кінечне і випадкове, сходження вічного в історично однократне»². Як знаємо, спеціальні збірники чудес почали з'являтися в Україні від XVII століття. Найдавнішим вважається *Сказання про чудесні й визначні явища в православній церкві Петра Могили*. Сам титул виразно підкреслює інтенції. Цей почин – наголосити, що і в східній православній церкві також є місце чуду – спонукав Атанасія Кальнофойського до використання описів Могили і створення збірки *Тератургима або Чуда* (1638) – про чуда та незвичайні події в Печерському монастирі. Кальнофойський взяв участь у виданні іншої збірки чуд *Парергон* І.Денисовича. У 1676 Іоаннікій Галятовський написав *Скарбницю потребу й пожитечну* про чуда в Почаївському монастирі. І врешті славнозвісна *Гора Почаївська*, яка видана вперше в 1742, але згодом були перевидання. Хоча маю відношення до цього тексту (мій переклад увійшов до виданої в 2012 збірки, яку впорядкував В.Шевчук³), але

¹ W. Sobol, *Dyskurs życia prywatnego w „Diariuszu podróżnym” Filipa Orlika (ujęcie komparatystyczne)* [w:] *Memuarystyka w dawnej Polsce*. Redakcja Piotr Borek, Dariusz Chemperek, Anna Nowicka-Struska. Wydawnictwo Collegium Columbinum, Kraków 2016, s.161-167.

² S. Averyntsev, *Chudo* [w:] S. S. Averyntsev. *Sofia- Lohos. Slovnyk*, vyd.Dukh i litera, Kyiv 1999, s. 204.

³ *Pro stipku chudovnu naisviatishoi Marii divy na Hori Pochavskii ta yii davnist*. Perekład V. Sobol [w:] *Skarbnytsia potrebna y pozhytochna. Ukrainski monastyrski litopysy, zhytitiia, povchannia chentsiam, chuda ta inshe*. Uporiadkuvannia, vstupna stattia ta komentari Valerii Shevchuka, Vydavnytstvo «Lybid», Kyiv 2012, s. 414-426. *Skarbnytsia potrebna y pozhytochna. Ukrainski monastyrski litopysy, zhytitiia, povchannia chentsiam, chuda ta inshe*. Uporiadkuvannia, vstupna stattia ta komentari Valerii Shevchuka, Vydavnytstvo «Lybid», Kyiv 2012, s. 414-426. Zob. Również: P.Chomik, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim*

зупинюся на мотивах дивовижної витривалості та психічної стійкості автора барокового рукопису в світлі антропології пам'яті, яка вписується в традицію біографічних студій на базі власне пам'ятникарського матеріалу⁴. Праця з рукописом дарувала певні несподіванки в тому, як автор усвідомлює себе і пише про себе, долаючи випробування емігрантської неволі, часом на хисткому пограниччі реального і неймовірного. Дефініція зі словника Яворського⁵ окреслює додатковий сенс епіфанії. Від певного часу він уживається як відкриття ширшої перспективи на те, що невидиме, на сенс існування: аж після вісімнадцяти років вигнання в нотатці від 30 січня 1727 року Орлик вперше називає себе пілігримом у широкому значенні – „Ja iako peregring”. Уже не подумки (раніше він зізнався в цьому сам собі), а в ситуації, коли від нього очікували відповідь: «Uczyniłem tedy na to replikę, iż Ja iako peregring nie chcę się tu w żadne rzeczy mieszać...»⁶. У тій екстремальній ситуації викристалізовується розуміння невідворотності долі. Ситуацію, в якій Орлик це усвідомлює, теж можна окреслити як епіфанію: гетьман виявляє лояльність у стосунку до Далматинського єпископа, який збирав у Салоніках милостиню («jałmużnę») для руського монастиря на горі Афон. Орлик не підтримує надміру жорстких заходів салоніцького митрополита, хоча той є його приятелем:

---

w XVI-XVIII wieku, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003; *Księga Cudów przed ikoną Matki Boskiej Wałkowskiej dokonanych*. Do druku przygotował i wstępem opatrzył Antoni Mironowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012; *Księga Cudów przed ikoną Matki Bożej w Starym Korninie dokonanych dokonanych*. Do druku przygotował i wstępem opatrzył Antoni Mironowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1997.

⁴ M. Napiórkowski, *Od teoretyzowania na temat praktyk do praktykowania teorii [w:] Antropologia pamięci*. Zagadnienia i wybór tekstów. Wstęp i redakcja Paweł Majewski, Marcin Napiórkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 12.

⁵ S. Jaworski, *Słownik terminów literackich*, Universitas, Kraków 2007, s. 61.

⁶ P. Orlyk, *Diariush podorozhnii, yakyi v imia Troitsi naisviatishoi, rozpochatyi v roku 1720 misiatsia zhovtnia dnia 10-ho*. Tom III, Vydavnytstvo «Tempora», Kyiv 2013, s. 314.

Miał tedy posłać Ojciec Metropolita po tamtego Ep[isko]pa do wsi Hajwato-owa dokąd on pojechał ztąd 17 *huius* z głową Ś[więtego] Pantelejmona dla poświęcenia wody, i zebrania na monaster Ruski jałmużny, chcąc go ztamtąd do siebie *civiliter*⁷ sprowadzić, pod pretekstem pilnej z nim konferencyi, i za przybyciem Je[go] tu do Saloniku, patent swój odebrać, jeżeli będzie *convictus*⁸ w tym, jako mu o nim relację uczyniono. Jeżeli tedy będzie żyw, będą widzieć i wiedzieć *exitum rei*⁹.

Відчуваючи крихкість життя в непевності, Орлик шукає зміцнення духу у спілкуванні з природою, у поїздках до чудодійного джерела Агіазми, святої води. Віднайдення та відвідання одного із таких джерел поза межами міста Салоніки (куди був зісланий Орлик) так вразило його, що в нотатках 1724 року віднаходимо його власноруч зроблену карту місцезнаходження Агіазми¹⁰. Це єдиний малюнок Орлика у його рукописі, на нього не звернув уваги жоден з трьох палеографів-трудівників, які в 1830 у Варшаві зробили скорочену копію¹¹. Магдалена Любанська в праці *Praktyki lecznicze w prawosławnych monasterach w Bułgarii*¹², написаній на підставі теренових досліджень у болгарських церквах та монастирях, оприявнює ті ж практики витривалості та зцілення, які триста років тому описав діарист, тобто купання в святих джерелах, контакт з сакральними предметами, вживання стрічок, поясів інших виробів із тканини як носіїв життєдайної енергії:

Mam nieodpatre wrażenie, że właśnie śledząc zjawisko dawnych leczniczych praktyk, pełniej możemy zrozumieć ich współczesną specyfikę – przede

⁷ немилосердно

⁸ засуджений

⁹ події, Ibidem, s. 314-315.

¹⁰ W.Sobol, *Dyskurs życia prywatnego w „Diariuszu podróznym” Filipa Orlika (ujęcie komparatystyczne)* [w:] *Memuarystyka w dawnej Polsce*. Redakcja Piotr Borek, Dariusz Chemperek, Anna Nowicka-Struska. Wydawnictwo Collegium Columbinum, Kraków 2016, s. 161-167.

¹¹ MF 16748

¹² M. Lubańska, *Praktyki lecznicze w prawosławnych monasterach w Bułgarii. Perspektywa antropologii (post)sekularnej*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2019, s. 325.

wszystkim banalny, wydawałoby się fakt, że pewne przedmioty i miejsca w oczach wiernych uobecniają sacrum¹³.

У діаріуші років перебування в турецькій провінції Салоніки дізнаємося про найдивовижніші тогочасні хвороби та ліки на них, про лікарів добрих і не дуже сумлінних, а найголовніше – як радив сам собі гетьман із самотністю, із невизначеністю свого становища. Із тривожними думками про дружину та вісьмох дітей. Ліком стає молитва. Відразу дві або й три служби замовляє за дітей у дні їхнього народження, за здоров'я дружини Анни з роду Герциків. Орлик відвідує в Салоніках всі храми, найчастіше святого Антонія та святого Теодора, є добрим християнином, але ніде не підкреслює своєї конфесії. Вірить у силу молитви за здоров'я своїх рідних і друзів. Одне із описаних Орликом тогочасних лих сприймається нині по-сучасному «зле повітря». Саме такий евфемізм повторюється в рукописі, коли мова заходить про пандемію чуми в Салоніках, Смирні, Стамбулі. У 1724 році Орлик разом із приятелями втікає від біди з Салонік до села Галаціти. Але подальші щоденникові нотатки розповідають про спалахи епідемії, від якої помирають і в інших міста, про це пише Орлик у наступних роках діаріуша. Не знайдемо жодної згадки про якісь ліки від цього лиха. Натомість тогочасна медицина вже давала собі раду з такими захворюваннями, як «кристер», «пароксизма» чи «февра». То власне фебра, або ж пропасниця, найбільше мучила мешканців Салонік. Нестабільний клімат міста, на який часто нарекає Орлик, сприяв таким хворобам¹⁴.

Як лікувалися мешканці Салонік? Які ліки на той час були розповсюджені? Сьогодні вони можуть і здивувати, і спонукати до рефлексій, як наприклад, пускання крові з вени: „We czwartek kazałem sobie krew puścić z mediany przed południem, a po obiedzie

¹³ Ibidem.

¹⁴ P. Orlyk, *Diariush podorozhni, yakyi v imia Troitsi naisviatishoi, rozpochaty v roku 1720 misiatsia zhovtnia dnia 10-ho*. Tom III, Vydavnytstvo «Tempora», Kyiv 2013, s. 145.

przechodziłem się nad morze”¹⁵. Знані від прадавніх часів ліки природного походження використовувалися і у XVIII столітті. Так, часник допомагає від болю голови. А звичайний хрін, який гетьман отримує в подарунок від митрополита, сприймається як панацея та запорука поправи самопочуття¹⁶. Приязнь має для Орлика першорядне значення: «мій коханий», як наголошує Орлик у діарії, отець протосингел синайський привозить йому цілюще зілля («kilkanaście korzonków chrzanu») від отця митрополита серезького, «великого мого приятеля». Приятелем стає йому і медик Даніель, який від фебри рекомендує пурганс (purgans), лаксативу та екзотичний лік «Kina Kina sive rabia»¹⁷. За кілька днів, у четвер, той же лікар вдається до нових форм допомоги, аби вивести гетьмана з важкого стану після прийняття екзотичного ліку: «18/7 we czwartek dał mi Żyd Medik laxacją dla wypędzenia z żołądka Kiny Kiny, która mię operowała letko, i dobrze od rana aż do pierwszej godziny»¹⁸. З подальших нотаток може скластися враження, що Орликові, який відчув спрагу після прийняття ліку «Кіна Кіна або рабіа», принесло полегшення вино наполовину з водою, якого запрогнув випити.

В іншому випадку свіжі газети, цього разу італійські, не лише підіймають настрій, а й полегшують загальний стан, коли допікав сильний кашель («kaszel srodze trapi, y przez całą mię noc prawie przesłał *inkommodował*»¹⁹ tak dalece, że więcey nad półtory godziny nie mogłem spać²⁰). Настрій покращується, коли отримавши від приятеля Гнесто свіжі газети (цього разу ітайські), заглиблюється в їх читання, а потім реасумує в кількох реченнях, що діється в світі – у Франції, Іспанії, Швеції, Римі, Відні – у нотатці за 12 жовтня 1726 року.

¹⁵ Ibidem, s. 101.

¹⁶ Ibidem, s. 209.

¹⁷ Ibidem, s. 146.

¹⁸ Ibidem, s. 147.

¹⁹ Incommodo – перешкоджати

²⁰ Ibidem, s. 207.

Po południu przysłał mnie Pan Gnesto gazety drukowane Italjańskie, z których *constant*²¹, że Francja cale daleka jest od wojny, i bardziej chce kontynuować pokój i w przyjaźni stałej z Cesarzem i z Królem Hiszpańskim zostawać, aniż się *faedere*²² wiązać z Potencjami Heretyckimi. Cesarzowa Jej m[o]ść Ruska *intra-vit*²³ w *alians*, z Cesarzem J[ego] m[o]ścią Rzymskim, i traktat w Wiedniu skonkludowała przez *Plenipotencjariusza*²⁴ swe[go] J[ego] m[o]ść Pa[na] Ludwika Kazimierza z Łanczyna Łanczyńskie[go] Szambelana²⁵ swe[go]. Szwecja zaś uczyniwszy *alians* z Cesarzem J[ego] m[o]ścią Rzymskim, i z Cesarzową Jej m[o]ścią Ruską, nie dotrzymała onego, i wkroczyła *in faedus*²⁶ z Królem Angielskim²⁷.

Вітальна сила еманує від найперших нотаток за жовтень 1726 року: знаходимо першу згадку про тогочасну гру як утіху приятельських зустрічей, а чи прикмету спокійного часу, в яку Орлик грає із найближчим приятелем французьким консулом, хоча й короткий час. Автор називає її «L° Ombra» (в іншому місці – „Lombra”):²⁸

1/20 We wtorek po Kondyi był u mnie Pan Consul Francuski, i zabawił się u mnie grą L° Ombra do wieczera. 2/21 we środę byłem u Pa[na] Consula Francuskie[go] o Kondyi i zabawiłem się u nie[go] do samej nocy na teje samej grze L° Ombra²⁹.

Товариське життя, бесіди («дискурси») за появою нових лектур та гри сприяє появі нових приятелів та знайомих. Один із них – французький купець і капітан Шавалер, який розповідає про вулкан Везувій, про землетрус у столиці Сицилії Палермо та інші новини³⁰.

11/30 w piątek po obiedzie byłem u Pa[na] Consula Francuskie[go], gdzie zabawiłem się do wieczera grając w **Lombra**, a bez bytności mojej przychodził

²¹ констатую

²² вузол

²³ увійшла

²⁴ уповноважений

²⁵ урядовець високого рангу

²⁶ в лізі, в спілці

²⁷ Ibidem, s. 207.

²⁸ Ibidem, s. 206.

²⁹ Ibidem, s. 203.

³⁰ Ibidem, s. 206.

do mnie Pan Chawalier Kupiec Francuski wczora tu do portu przybyły chcąc mi oddać wizitę, ale niezastawszy mię przywitał się ze mną tamże u Pa[na] Consula Francuskie[go], gdzie slyszalem że część większa miasta Stołeczne[go] w Siciliej Palermy zapadła się z kilkanastu tysięcy ludzi. Żaloszny wprawdzie *casus* i ruina, ale w tym kraju, czesto to bywa dla wybuchających ogniów z Wezuwiusza, i dla trzęsienia ziemi gwałtowne[go], i wielu już tam miast głównych ziemia i morze pożarły³¹.

Тільки в одному випадку описана фізіологічна реакція організму на ліки³², обсервація, що діється з тілом унаслідок лікування. Звично Орлик дуже делікатний і стриманий. Сам себе Орлик пізнає із подивом: еміграція змінила його. Так, у нотатці з 27 листопада 1726 року маємо оповідання із бароково-контрастними силветками тогочасних лікарів, талановитого і бездарного. Обое взялися рятувати на міру власних знань, здібностей та досвіду поштивого й шанованого в Салоніках чоловіка Хаджі Діаменди. У його голові залишилася випадкова куля, яка могла спричинити швидку смерть. Першим його лікарем був медик, нацією Грек, але досвідчений та бувалий в «*cudzych Kraiach Włoskich*». За його допомогою Хаджі Діаменді видужав, почав ходити і навіть був на службі Божій на святого Димитрія та на обіді у митрополита. Але згодом довідується, що до Салонік прибув на кораблі купецькому медик Француз. Обіцяючи неможливе, новоприбулий медик не слухає раціональних доказів свого опонента – лікаря-Грека (хоча «*tamtен Cerulik Greczyn srodze się temu orponował*»). Цілковитого зцілення не сталося, а навпаки, лікар-наступник зводить Хаджі Діаменди (врятованого талановитим попередником) у могилу:

Byłem też i Ja z powinności Chrześciańskiej na tym pogrzebie, któremu assistował Metropolita z dwoma Ep[isko]pami i z całym Duchowieństwem tutejszym w Cerkwi Ś[więtego] Athanazego, po skończeniu pogrzebowych hymnów, miał kazanie, kupcy wszyscy znaczniejsi tutejsi także byli i wielu Ludzi, z których mało kogo widział niepłaczące[go] i niezahujące[go] tego

³¹ Ibidem, s. 206.

³² Ibidem, s. 149.

człowieka, który wielkiej był pocziwości, a lubo **Ja z natury twardy jestem do płaczu**, jednak nie mogłem się utrzymać od łez, widząc nad tym człowiekiem pospolicity płacz i rzewny żal. Niech tedy *requiescit in pace*³³.

Тут цінним видається не стільки опис подій, свідком яких Орликові судилося стати на еміграції, а процес його самопізнання. Свідoctва автора діаріуша, як неодноразово переконуємося, переплітаються із зізнаннями. Це відбувається в якісно нових ситуаціях. Найбільш зворушливими є інтимно-родинні, проникливі нотатки, як наприклад у тузі за померлим у Вроцлаві десятирічним сином. Як зі своїм болем, так і з несподіваною радістю він усамітнюється. Переживає і горе, і подарунки долі зі своїм мовчазним приятелем-сповірником, яким є власноруч писаний діаріуш. Про добру новину, народження 22 березня 1726 року третього онучати, цього разу дівчинки³⁴, знаходимо радісний запис. Наразі гетьман дізнається про відрадну подію аж через півроку, 29 жовтня 1726 року. Повернувшись зі Служби Божої, яку він найняв у церкві святого мученика Теодора за здоров'я своєї доні Марисеньки в день її народження, гетьман отримує листа від коханої дружини з Кракова:

...A kiedym powrócił po Nabożeństwie, właśnie jakby w półgodzinę odebrałem listy od mojej najmilszej małżonki z Krakowa przez umyślnie tu do mnie delegowane[go] człowieka urodzeniem Greka od Pana Jana Beglego, kupca także Greka w Krakowie mieszkające[go], kreditora Żony mojej, który *requirit*³⁵ po mnie wypłacenia 2000 talarów, przysłał tu synowca czyli siostrzeńca swe[go], z swoim i żony mojej najmilszej listami, z których informowałem się że chwala Bogu Najwyższe[mu] cała *familia*³⁶ moja zdrowa, że Córka moja najmilsza Anastazja Stenflikowa Generałowa *Marty* 22³⁷ w tym roku Córkę sobie a mnie wnuczkę powiła, i już z błogostowieństwa i miłosierdzia

³³ спочиває з миром, Ibidem, s. 238.

³⁴ Правдоподібно, онука не прожила довго, бо ж у щоденнику з наступних років про неї ані слова.

³⁵ який вимагає

³⁶ родина

³⁷ 22 marca 1726 roku

Boskie[go] dwóch mam wnuków, a trzecią wnuczkę, którzy niech na chwałę Boską szczęśliwie rosną, a nam na pociechę³⁸.

Якщо родинні події та новини Орлик переживає наодинці, то відомість про лист від короля Станіслава до гетьмана миттєво стає знаною в Салоніках навіть без його волі. Психологічно-ментальний портрет Орлика увиразнює дискурс, знаний в культурі як *savoir-vivre*, як чудодійний лік. Гречність – суспільно акцептована гра – в товаристві Орлика має свої правила. Це не тільки вживання гречних слів та зворотів в окреслених ситуаціях (бесіди, звані «дискурсами»), а й реальні вчинки з наміром сприяти чи допомогти комусь у складній ситуації. Товариство Орлика в Салоніках, крім Міхала, єдиного з 8 дітей, який був з ним, а також мандрівників та випадкових гостей, які відвідували гетьмана, – це французький консул Бланк, митрополит, англійський попередній консул Джонс, його друг, і теперішній англійський консул, Стівенсон.

У словнику (*Słownik językowego savoir-vivre'u*³⁹) з його 52 розділами є акцент авторки Малгожати Марціянік, що у виданні зібрано й представлено, якими словами гречності послуговуються люди останньої декади ХХ і першої декади ХХІ ст⁴⁰. Із подивом констатуємо, що в рукописі чимало висловів, які не змінилися від століть і знайшли своє місце у згаданому словнику. То може бути окрема тема для аналізу, як відбулося заприязнення Орлика, котрий засвоїв науки і в єзуїтському колегіумі Вільно, і в Києво-Могилянській Академії, з французьким консулом

³⁸ P. Orlyk, *Diariush podorozhnii, yakyi v imia Troitsi naisviatishoi, rozpochatyi v roku 1720 misiatsia zhovtnia dnia 10-ho*. Tom III, Wydawnictwo «Tempora», Kyiv 2013, s. 214-215.

³⁹ M. Marcjanik, *Słownik językowego savoir-vivre'u*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, s. 8.

⁴⁰ Авторка словника Малгожата Марціянік адресує словник для студентів гуманістичних студій (полоністика, журналістика, культурознавство), де є такі предмети, як „Etykieta językwa”, „Etykieta w komunikacji”, „Językowy savoir-vivre”, „Etyka, estetyka, etykieta językowa” (M. Marcjanik, *Słownik językowego savoir-vivre'u*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, s. 9).

Бланком, який у Салоніках став його найближчим другом. Гетьман цінує високу культуру Бланка та його дружини, шліфує в їхньому товаристві знання французької, дбає, аби дружні стосунки з приятелями були міцніші за всі незгоди:

...wstąpiłem do Ojca Metropolity, którego zastałem w Cerkwi na Nabożeństwie Nieszpornym, po którym zabawiłem się z nim z półgodziny na różnych dyskursach, a kiedy wyszedł od niego, dali mi znać ludzie moi, że Pan Consul Francuski bez bytności mojej przysłał do mnie do gospody, dając znać że mię chce nawiedzić z Jej m[o]ścią Swoją, wstąpiłem tedy do nie[go] prosząc o wybaczenie i żałując że nie mogłem mieć dla *absency*⁴¹ mojej honoru przyjęcia Ich m[ości] u siebie, obiecali tedy jutro u mnie być⁴².

Повною протилежністю до Бланка є англійський консул Стівенсон-дивак, якого гетьманові по-людськи шкода. Чому? Бо є відлюдником і безбожником:

19/8 we czwartek w Święto Narodzenia Najświętszej Panny po południu o Kondyi, chciałem nawiedzić Pana Consula Angielskie[go], alem nie zastał nikogo, i wrota były zamknięte, gdyż Sama z Córkami chodziła za miasto na promenadę, a Sam siedział jeden jak niedwiedz zamknąwszy się w domu, dziwne[go] ten jest człowiek a prawie dzikiego humoru⁴³.

І наступного разу Орлик застає подібну картину, але не зневіряється, а всупереч побаченому хоче зрозуміти ірраціональну поведінку, а може хворобу, щоб спробувати якось допомогти Стівенсонові:

21/10 w sobotę nic nie było *ad notandum*⁴⁴, tylko że po długim niewidaniu się byłem u Pana Consula Angielskiego, które[go] zastałem jednego w Domu jak niedwiedz siedzące[go], Sama zaś z Córkami odeszła była na promenadę⁴⁵

⁴¹ брак

⁴² Р. Orlyk, *Diariush podorozhnii, yakyi v imia Troitsi naisviatishoi, rozpochatyi v roku 1720 misiatsia zhovtnia dnia 10-ho*. Tom III, Vydavnytstvo «Tempora», Kyiv 2013, s. 191.

⁴³ Ibidem, s. 190.

⁴⁴ до нотування

⁴⁵ Ibidem, s. 193.

Наполегливість гетьмана в поверненні теперішнього англійського консула до нормальності – також штрих до його шляхетності, до такої людської вдачі, яка бажає іншим добра. Така постава стає зрозумілою також і з огляду на його дружбу з попереднім англійським консулом Джонсом, з яким заприятелював відразу по прибуттю до Салонік, а наступно листувався. Тому Орлик тішитьсь, зустрівшись з Рубертом Міллінгом, приятелем свого приятеля Джонса:

... kiedy zabawilem się z półtóry godziny na różnych dyskursach, z J[ego] m[o]ścią Panem Consulem Francuskim, który nadszedzsy do mnie *insperate*⁴⁶ o dziesiątej godzinie przed południem, odszedł w pół do dwunastej. Nad wieczór był u mnie kupiec Angielski Pan Rubert Miling, który wczora do portu tutejsze[go] przybył z Swoim Okrętem, gdzie coroku bywa, człowiek poczciwy i wielki me[go] Przyjaciela Pa[na] Jonesa przyjaciel⁴⁷.

Але не тільки позитивна настанова до життя, переклади, листування, полювання, вивчення французької, лектури справляють оздоровчий вплив на самого Орлика та його оточення: „Czytanie w ciszy, dla samego siebie, wystarczy, aby stworzyć sferę zażyłości oddzielającą czytelnika od zewnętrznego świata”⁴⁸. Вдумливе читання гартує волю, уміння запанувати над емоціями. Розшифрування рукопису дозволяє не погодитися з Борисом Крупницьким, який свого часу писав:

«Впертий, еластичний і гнучкий, він (Орлик. – В.С.) не мав у своїм розпорядженні лишень однієї прикмети, такої необхідної для державного мужа великого формату. Він не належав до сталевих натур, як ось Богдан Хмельницький і Мазепа, при всій еластичності останнього»⁴⁹.

⁴⁶ несподівано, зненацька

⁴⁷ Ibidem, s.205.

⁴⁸ *Historia życia prywatnego*. Tom 3. *Od renesansu do oświecenia*. Pod redakcją Rogera Chartiera. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków 2005, s. 169.

⁴⁹ В. Крупнытський, *Hetman Pylyp Orlyk (1672-1742). Ohliad yoho politychnoi diialnosti*, Varshava 1937, s. 176.

Твір одкровення, щоденник дає десятки прикладів того, що навіть у найскладнішій ситуації, як би зле не почувався, гетьман дотримується етикету, не відмовляє в допомозі. Уміє сердечно поговорити із мандрівними монахами з гори Афон, щиро почастувати, елегантно надати свою карету, єдину в Салоніках, для дружини свого приятеля французького консула Бланка та ін. Неодмінна прикмета його вдачі – це гостинність. Завжди достойно приймає гостей. Наприклад, доброго і поштивого Рафаеля Вілрояля. У 1724-му Орлик пізнав його, коли той зачарував грою відразу на двох музичних інструментах. Через два роки, в 1726-му, Вілрояль прибуває в гості до гетьмана разом зі своїм старшим братом.

26/15 we czwartek nawiedził mię Rafael Wilrojale Żyd znaczny kupiec Liworneński, mający tu wielką *estime*⁵⁰ u kupców Francuskich i u same[go] Consula Francuskie[go] owszem u wszystkich Turków i Greków, Żydzisko dość dobry i poczciwy, który przyprowadził z sobą do mnie brata swego starsze[go] rodzone[go], *novissime*⁵¹ z Liworny przbyłe[go], dla oddania mnie wizyty, których przyjąłem *ea civilitate*⁵², która ich osobom należała⁵³.

Можемо говорити про різноманітні форми самопрезентації гетьмана на дорозі пізнання себе самого в умовах безвиході, яку спричинила еміграція. У 1725, 1726, 1727 роках домінує самотність як стан і як відчуття, самотність, яка стає, як у Монтеня (Michel de Montaigne), дорогою до спокійної мудрості. Нових вимірів набувають мотиви приватності, хвороби і одужання, приязні і дружби, усамітнення з лектурою, зрештою, виразніше, ніж досі окреслюється самоусвідомлення дороги, якою йшла душа мандрівника, «peregringa», яким вважає себе сам у 1727 році, після вісімнадцяти років еміграції. У початковій частині діарія

⁵⁰ пошана

⁵¹ недавно

⁵² зичливо

⁵³ P. Orlyk, *Diariush podorozhniï, yakyi v imia Troitsi naisviatishoi, rozpochatyi v roku 1720 misiatsia zhovtnia dnia 10-ho*. Tom III, Vydavnytstvo «Tempora», Kyiv 2013, s. 196.

(1720-1723 роки) від переслідування російського шпигуна Ягужинського рятує Орлика родич з Ополя барон Кароль Орлик, одного з ним гербу. Швагра Григорія Герцика у Варшаві арештували. Орлик арешту unikнув, заслання – ні. У частині діарія, написаній у турецькій провінції, в Салоніках гетьман рятує сам себе, свою справу, і наскільки може – свою родину. Причому мало допомогли його численні листи і шифрами, і різними мовами – латиною, французькою, польською – до сильних світу, в т.ч. й до папи Бенедикта XIII та королів. Тут до більш ретельних студій маємо психологію макроіндивідуального самовияву і саморятунку. Сам собі стає опертям, чудодійним і реальним водночас.

References

- Averyntsev S., *Chudo* [w:] S.S.Averyntsev. *Sofia- Lohos. Slovyk*. Dukh i litera, Kyiv 1999.
- Chomik P., *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003.
- Historia życia prywatnego*. Tom 3. Od renesansu do oświecenia. Pod redakcją Rogera Chartiera, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków 2005.
- Krupnytskyi B., *Hetman Pylyp Orlyk (1672-1742). Ohliad yoho politychnoi diialnosti*, Varshava, 1937.
- Księga Cudów przed ikoną Matki Boskiej Wałkowskiej dokonanych*. Do druku przygotował i wstępem opatrzył Antoni Mironowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012.
- Księga Cudów przed ikoną Matki Bożej w Starym Korninie dokonanych dokonanych*. Do druku przygotował i wstępem opatrzył Antoni Mironowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1997.
- Kyievo-Pecherskyi pateryk*. Vydannia druhe, vypravlene. Vydavnystvo «Svichado», Lviv 2004.
- Lubańska M., *Praktyki lecznicze w prawosławnych monasterach w Bułgarii. Perspektywa antropologii (post)sekularnej*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2019.
- Marcjanik M., *Słownik językowego savoir-vivre*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

- Napiórkowski M., *Od teoretyzowania na temat praktyk do praktykowania teorii* [w:] *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów. Wstęp i redakcja Paweł Majewski, Marcin Napiórkowski*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 7-37.
- Orlyk P., *Diariush podorozhnii, yakyi v imia Troitsi naisviatishoi, rozpochatyi v roku 1720 misiatsia zhovtnia dnia 10-ho*. Tom III, Vydavnytstvo «Tempora», Kyiv 2013.
- Pro stipku chudovnu naisviatishoi Marii divy na Hori Pochaiivskii ta yii davnist*. Perekład V.Sobol [w:] *Skarbnytsia potrebna y pozhytochna. Ukrainski monastyrski litopysy, zhytiia, povchannia chentsiam, chuda ta inshe*. Uporiadkuvannia, vstupna stattia ta komentari Valerii Shevchuka, Vydavnytstvo «Lybid», Kyiv 2012, s. 414-426.
- Shevchuk V., *Pro istoryko-literaturni pamiatky, shcho tvorylysia v ukrainskykh monastyriakh* [w:] *Skarbnytsia potrebna y pozhytochna. Ukrainski monastyrski litopysy, zhytiia, povchannia chentsiam, chuda ta inshe*. Uporiadkuvannia, vstupna stattia ta komentari Valerii Shevchuka, Vydavnytstvo «Lybid», Kyiv 2012.
- Skarbnytsia potrebna y pozhytochna. Ukrainski monastyrski litopysy, zhytiia, povchannia chentsiam, chuda ta inshe*. Uporiadkuvannia, vstupna stattia ta komentari Valerii Shevchuka, Vydavnytstvo «Lybid», Kyiv 2012.
- Sobol W., *Dyskurs życia prywatnego w „Diariuszu podróżnym” Filipa Orlika (ujęcie komparatystyczne)* [w:] *Memuarystyka w dawnej Polsce*. Redakcja Piotr Borek, Dariusz Chemperek, Anna Nowicka-Struska. Wydawnictwo Collegium Columbinum, Kraków 2016, s. 161-167.